

УДК 347.195:796.071

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.2.52>

ФІЗИЧНА Й СПОРТИВНА ПІДГОТОВКА ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ТА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

Хілько І.Г.,

аспірант Науково-дослідного інституту публічного права

ORCID: 0009-0002-6848-0074

e-mail: Khilko@ukr.net

Хілько І.Г. Фізична й спортивна підготовка цивільного населення та військовослужбовців у системі адміністративно-правового забезпечення національної безпеки в умовах особливого періоду.

Стаття присвячена аналізу фізичної та спортивної підготовки цивільного населення й військовослужбовців у системі адміністративно-правового забезпечення національної безпеки в умовах особливого періоду. Наголошується, що сучасні виклики, зумовлені збройною агресією, масштабними бойовими діями та постійною загрозою національній безпеці, потребують комплексного підходу до формування фізичної та психологічної стійкості населення. Фізична й спортивна підготовка розглядається як ключовий інструмент державної політики у сфері оборони та безпеки, що забезпечує готовність громадян до участі в територіальній обороні, цивільному захисті та підтримці збройних сил. У статті акцентовано увагу на ролі адміністративно-правових механізмів у створенні нормативно-правової бази, організації підготовчих програм та забезпеченні міжвідомчої координації між органами державної влади, місцевого самоврядування, силовими структурами й громадськими організаціями.

Проаналізовано міжнародний досвід використання спортивних та оздоровчих програм у забезпеченні стійкості населення до кризових ситуацій, зокрема практику країн НАТО, де фізична підготовка поєднується з елементами патріотичного виховання та психологічної реабілітації. Для України запропоновано посилення ролі фізичної культури у сфері національної безпеки через впровадження обов'язкових програм базової підготовки в освітніх закладах, створення мережі центрів спортивно-патріотичного виховання та забезпечення широкого доступу до спортивної інфраструктури для всіх категорій громадян. Військовослужбовці, зі свого боку, потребують системного удосконалення програм фізичної підготовки з урахуванням бойового досвіду, розвитку витривалості, швидкості реагування та психологічної стійкості.

У статті доведено, що фізична та спортивна підготовка є важливою складовою адміністративно-правових механізмів забезпечення національної безпеки, оскільки вона сприяє формуванню здорової, дисциплінованої та соціально відповідальної нації, здатної протидіяти сучасним загрозам. Її розвиток в умовах особливого періоду має ґрунтуватися на принципах системності, інклюзивності, державно-громадського партнерства та орієнтації на довгостроковий результат, що забезпечить підвищення обороноздатності держави та сталий розвиток суспільства.

Ключові слова: фізична підготовка, спортивна підготовка, адміністративно-правове забезпечення, національна безпека, особливий період, військовослужбовці, цивільне населення, державна політика, обороноздатність, патріотичне виховання, реабілітація, правове регулювання, територіальна оборона, стійкість суспільства, безпекова система.

Khilko I.G. Physical and sports training of civilians and military personnel in the system of administrative and legal support of national security in a special period.

The article is devoted to the analysis of physical and sports training of civilians and military personnel in the system of administrative and legal support of national security in a special period. It is emphasized that modern challenges caused by armed aggression, large-scale hostilities and a constant threat to national security require a comprehensive approach to the formation of the physical and psychological resilience of the population. Physical and sports training is considered a key tool of state policy in the field of defense and security, which ensures the readiness of citizens to participate in territorial defense, civil protection and support of the armed forces. The article focuses on the role of administrative and legal mechanisms in creating a regulatory framework, organizing training programs and ensuring interdepartmental coordination between state authorities, local governments, law enforcement agencies and public organizations.

The international experience of using sports and health programs in ensuring the resilience of the population to crisis situations is analyzed, in particular the practice of NATO countries, where physical training is combined with elements of patriotic education and psychological rehabilitation. For Ukraine, it is proposed to strengthen the role of physical culture in the field of national security through the introduction of mandatory basic training programs in educational institutions, the creation of a network of sports and patriotic education centers and ensuring wide access to sports infrastructure for all categories of citizens. Military personnel, for their part, need systematic improvement of physical training programs taking into account combat experience, the development of endurance, speed of response and psychological resilience. The article proves that physical and sports training is an important component of administrative and legal mechanisms for ensuring national security, since it contributes to the formation of a healthy, disciplined and socially responsible nation capable of counteracting modern threats. Its development in the conditions of a special period should be based on the principles of systematicity, inclusiveness, state-civil partnership and orientation towards long-term results, which will ensure an increase in the state's defense capability and sustainable development of society.

Key words: physical training, sports training, administrative and legal support, national security, special period, military personnel, civilian population, state policy, defense capability, patriotic education, rehabilitation, legal regulation, territorial defense, societal stability, security system.

Постановка проблеми. Сучасні загрози національній безпеці України, пов'язані з широкомасштабними воєнними діями, потребують не лише посилення обороноздатності держави, а й створення цілісної системи фізичної та спортивної підготовки цивільного населення і військовослужбовців. В умовах особливого періоду актуалізується питання ефективності адміністративно-правових механізмів, спрямованих на формування фізичної витривалості, психологічної стійкості та готовності громадян до участі в оборонних і захисних заходах. Водночас існують прогалини у нормативно-правовому регулюванні та недостатня координація між державними органами, місцевим самоврядуванням і громадськими структурами, що вимагає комплексного наукового дослідження.

Метою статті є визначення ролі та особливостей фізичної і спортивної підготовки цивільного населення та військовослужбовців у системі адміністративно-правового забезпечення національної безпеки в умовах особливого періоду, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення відповідних механізмів державної політики.

Завдання статті є проаналізувати адміністративно-правові засади організації фізичної та спортивної підготовки у контексті забезпечення національної безпеки; визначити проблеми та прогалини у нормативно-правовому регулюванні та практичній реалізації програм фізичної підготовки цивільного населення і військовослужбовців; обґрунтувати напрями удосконалення державної політики у сфері фізичної та спортивної підготовки з урахуванням міжнародного досвіду та потреб України в умовах особливого періоду.

Аналіз наукових доробок щодо правового регулювання сфери спорту в умовах особливого періоду дозволяє виділити праці таких науковців, як Ж. Беленюк, М. Дутчак, І. Гасюк, Г. Ортіна, І. П'ятничук, О. Дегтяр, В. Горник, О. Непомнящий, М. Журба, І. Сурай, І. Парубчак, Н. Василюшина, О. Доманицький, М. Карбівник, О. Пархоменко-Куцевіл та інших. Праці цих авторів стосуються науково-теоретичних аспектів впровадження механізмів публічного управління у сферу фізичної культури та спорту на різних етапах суспільного розвитку. На сьогодні правове регулювання сфери спорту в умовах особливого періоду в повному обсязі не розглядалося.

Виклад основного матеріалу. У контексті воєнного стану особливого значення набуває спеціалізована спортивна підготовка військовослужбовців і мобілізованих осіб. Ідеться не лише про підтримання загального фізичного стану, а й про високофункціональні тренувальні програми, спрямовані на адаптацію до екстремальних умов бойових дій. Це, зокрема, практичне відпрацювання евакуації, розвиток витривалості, вироблення навичок виживання, а також підвищення стресостійкості. Особливої уваги заслуговує залучення українських військових до тренувальних програм за підтримки партнерів з країн-членів Організації Північноатлантичного договору, а також розвиток інструкторських центрів на території України, які діють за західними стандартами підготовки.

Комплексна система спортивної підготовки, що реалізується в умовах воєнного часу, має багато функцій: від фізичної та психологічної реабілітації до підвищення боєздатності та морального духу військового контингенту. Її ефективне функціонування залежить від державної політики у сфері національної безпеки, яка має передбачати науково обґрунтовану стандартизацію, ресурсне забезпечення, правове регулювання і міжсекторальну координацію діяльності суб'єктів, що забезпечують підготовку до протидії воєнним і гібридним загрозам.

У зв'язку з цим особливої ваги набуває необхідність нормативного та адміністративного осмислення фізичної і спортивної підготовки як предмета публічного управління. Підвищення рівня рег-

ламентатії, юридичного забезпечення та інтеграції в правову систему є передумовами ефективного використання потенціалу фізичної активності в системі мобілізаційного реагування, підготовки резерву, підтримки обороноздатності, а також реінтеграції та соціального супроводу ветеранів війни.

Саме тому в межах правової науки постає потреба аналізу видів та особливостей спортивних інструментів та комплексних механізмів забезпечення фізичної підготовки населення в умовах особливого періоду – не як суто освітнього чи фізкультурного феномену, а як об'єкта адміністративно-правового регулювання, який є складовою оборонної, гуманітарної та кадрово-мобілізаційної політики держави.

У цьому контексті насамперед слід розглянути фізичну культуру як основу мобілізаційної підготовки населення, що набуває особливої актуальності під час дії особливих правових режимів, зокрема воєнного стану.

Фізична культура виконує не лише оздоровчу чи соціалізуючу функцію, а й сприяє формуванню дисциплінованих, фізично стійких і адаптивних громадян – потенційного резерву для потреб Збройних сил України, Національної гвардії, Сил територіальної оборони та інших формувань.

Отже, фізична культура в умовах особливого періоду набуває системоутворювального значення, виходячи за межі традиційного розуміння її як складника культурної політики. У сучасних безпекових реаліях вона постає як повноцінний елемент публічного управління у сфері національної безпеки, що повинен мати чітко визначену нормативно-правову регламентацію. Це означає, що фізична культура виконує не лише оздоровчу чи виховну функцію, а й безпосередньо забезпечує підготовку людського ресурсу до мобілізаційних викликів, формуючи на рівні освітніх інституцій базову фізичну витривалість, стресостійкість, навички командної взаємодії та основ безпеки життєдіяльності.

У такому значенні фізична культура стає пріоритетним напрямом гуманітарної політики держави, орієнтованим на формування національної стійкості, психофізіологічної готовності та морально-духовної єдності населення. Її головна мета – не лише підтримання індивідуального здоров'я, а й виховання фізично активної, ідейно мотивованої та здатної до колективного опору Української нації. Вона корелює з потребами сектору національної безпеки, адже саме фізично загартоване, психічно витривале й згуртоване населення визначає обороноздатність, мобілізаційну готовність та сприяє відновленню ключових функцій держави в умовах криз і збройної агресії.

У сучасних воєнних реаліях фізична культура є соціальним стабілізатором, спрямованим на підтримання психологічного добробуту громадян, особливо дітей та молоді. Вона сприяє зниженню тривожності, профілактиці соціальної дезадаптації, збереженню життєстійкості в умовах руйнації базових інфраструктур. Як зазначають дослідники, правильно структуровані заняття фізичними вправами здатні формувати такі риси, як наполегливість, рішучість, самодисципліна, впевненість, витривалість, що є критичними як у мирний час, так і під час війни [1, с. 237–239]. Результати спостережень вказують на те, що систематичні фізкультурні заняття сприяють розвитку не лише фізичних, а й моральних та емоційних якостей, необхідних для виконання громадянського обов'язку [2, с. 123–126].

Зокрема, **формування наполегливості** обумовлюється багаторазовим подоланням фізичних труднощів під час тренувань, що активізує механізми довільної регуляції поведінки через структури префронтальної кори головного мозку, відповідальної за цілеспрямованість і мотиваційний контроль. **Рішучість** розвивається в ситуаціях вибору, які постійно виникають у спортивній практиці (наприклад, прийняття рішення про застосування певної техніки або стратегії в змаганні), що формує здатність до швидкого прийняття рішень в умовах невизначеності.

Самодисципліна як стійка особистісна риса формується через необхідність дотримання тренувального режиму, виконання комплексу вправ, правильного харчування та режиму відпочинку; постійне слідування правилам стимулює розвиток внутрішньої організації та контролю імпульсивної поведінки. З фізіологічної точки зору це пов'язано із розвитком нейронних мереж, відповідальної саморегуляції поведінки.

Впевненість у власних силах є наслідком накопичення позитивного досвіду успішного подолання фізичних випробувань і фіксується у вигляді стабільних когнітивних схем самооцінки, які підвищують загальну психічну стійкість до стресових факторів. Систематичне виконання фізичних вправ сприяє формуванню в людини уявлення про себе як про суб'єкта, здатного долати труднощі й досягати мети, що особливо важливо в умовах війни, коли особливого значення набуває швидкість і ефективність особистісних рішень.

Витривалість як психофізична характеристика, розвивається через систематичне тренування енергетичних систем організму (аеробної і анаеробної), що забезпечує здатність організму тривалий час функціонувати в умовах дефіциту ресурсів без критичного зниження працездатності. У бойових умовах ця якість набуває особливого значення, оскільки дозволяє військовослужбовцю

виконувати завдання навіть за умов значного фізичного, емоційного та когнітивного навантаження [1, с. 237–239].

Особливу увагу слід приділити потенціалу фізичної культури у сфері патріотичного виховання. Вона є ефективним засобом формування у молоді національної самосвідомості, почуття гордості за свою країну, готовності до захисту її територіальної цілісності та культурної спадщини. У процесі фізичного виховання можна вирішувати не лише оздоровчі, але й ідеологічні завдання: від усвідомлення історичних кодів та символів до формування настанов щодо спільної відповідальності за майбутнє держави [3, с. 65–70]. Як стверджують вітчизняні педагоги, фізичне виховання, інтегроване з національно-патріотичними цінностями, має здатність глибоко впливати на становлення громадянської ідентичності та створення стійкої внутрішньої мотивації до служіння суспільству [4, с. 21].

У контексті розбудови національної безпеки важливо враховувати специфіку фізичної підготовки різних категорій населення, зокрема відмінності між системою фізичного виховання цивільних осіб та військовослужбовців у період дії особливих правових режимів. Як свідчать результати проведеного аналізу, фізичне виховання військовослужбовців вирізняється високим рівнем цільової функціональності, що реалізується через безперервну підготовку до виконання бойових завдань, зокрема розвиток витривалості, сили, швидкості, стійкості до екстремальних умов, а також бойово-прикладних навичок [5, с. 454].

На відміну від цього, фізичне виховання цивільного населення в умовах воєнного стану виконує переважно профілактично-оздоровчу та адаптивну функцію, воно спрямоване на підтримання базового рівня фізичної активності, зниження рівня тривожності, стабілізацію психоемоційного стану, збереження працездатності та соціальної адаптованості. Проте навіть у цій категорії посилюється вимога до підвищення мобілізаційної готовності, що вимагає модернізації змісту, методів і форм організації занять з фізичної культури в системі освіти, профтехосвіти, громадських ініціатив і резервної служби [6, с. 101].

Слід підкреслити, що структурна відмінність між фізичним вихованням військовослужбовців і цивільних полягає не лише в змісті рухової активності (наприклад, бойове плавання, лазіння, евакуація під навантаженням, біг з перешкодами тощо проти переважно циклічних або оздоровчих видів спорту), а й у частоті занять, рівні навантаження, вимогах до фізіологічної витривалості та психологічної адаптації [7, с. 82]. Ці особливості мають бути враховані під час розроблення цільових державних програм із підготовки військового резерву, організації фізичного виховання в закладах вищої освіти, а також формування інституційної інфраструктури на місцевому рівні.

У зв'язку з цим перспективним щодо вдосконалення безпекової політики у сфері фізичної і спортивної підготовки є диференційований підхід до нормативного регулювання програм фізичної активності для військових і цивільних. Такий підхід передбачає насамперед формування окремих державних стандартів фізичного виховання, адаптованих до умов особливого періоду, які мають враховувати специфіку завдань мобілізаційної готовності населення та особливості служби у підрозділах Збройних сил України, сил територіальної оборони й добровольчих формуваннях. Диференційовані стандарти мають ґрунтуватися на принципах достатності фізичної готовності для виконання визначених обов'язків оборонного характеру та відповідності фізичних нормативів для різних за віком, станом здоров'я та професійною орієнтацією категорій населення.

З метою законодавчого забезпечення такого підходу, на нашу думку, доцільно внести зміни до Закону України «Про фізичну культуру і спорт», доповнивши його новою статтею 30¹ «Фізична підготовка громадян у сфері національної безпеки», де визначити обов'язковість проходження громадянами України базового курсу військово-спортивної підготовки в мирний час в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою створення підготовленого мобілізаційного резерву.

Також необхідно внести зміни до Закону України «Про основи національного спротиву», доповнивши його новою статтею *** «Фізична підготовка громадян до участі в заходах національного спротиву», якою встановити обов'язок громадян, які досягли 18-річного віку та не перебувають на військовій службі, пройти базову військово-спортивну підготовку за державними програмами в закладах освіти, центрах національного спротиву або інших уповноважених установах.

Для ефективної реалізації таких завдань, на нашу думку, слід створити на базі обласних центрів національного спротиву мережу міжвідомчих тренувальних центрів для фізичної, тактичної і професійно-прикладної підготовки цивільного населення. Діяльність цих центрів має здійснюватися в постійній координації Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства молоді та спорту України, що забезпечить комплексність і уніфікованість вимог до фізичної підготовки. Зокрема, необхідно затвердити єдині навчальні програми, організувати систематичні заняття з основ фізичної витривалості, стрілецької підготовки, тактичної медицини, основ розгортання інженерних укріплень, марш-кидків і забезпечити участь у них досвідчених ін-

структорів, зокрема з числа ветеранів бойових дій. Окрім того, такі центри повинні мати належне матеріально-технічне забезпечення, відповідне оснащення (смуги перешкод, мобільні тренувальні комплекси, спортивний інвентар тощо) та навчальні матеріали для відпрацювання тактичних дій і набуття базових навичок виживання.

Водночас важливим, на нашу думку, є запровадження стандартів фізичної підготовки для освітніх закладів усіх рівнів (від загальної середньої освіти до фахової передвищої), розроблення відповідних методичних рекомендацій, які повинні передбачати обов'язкове включення елементів базової військово-спортивної підготовки до навчальних програм, проведення систематичних занять із загальної фізичної підготовки підвищеного рівня, організацію навчально-польових зборів для учнів старших класів і студентів, а також інтеграцію спеціальних розділів із питань фізичної витривалості, першої домедичної допомоги, орієнтування на місцевості, роботи у команді в стресових умовах. Така реформа сфери фізичної культури та національно-патріотичного виховання сприятиме формуванню у молоді фізичних, психологічних та моральних якостей, необхідних для протистояння загрозам безпеці держави.

Особливе значення фізична культура набуває в контексті медико-соціальної реабілітації осіб, які отримали поранення або втратили кінцівки внаслідок бойових дій. У цьому вимірі лікувальна фізична культура (зокрема відновлювальна гімнастика, адаптивні комплекси вправ, ортопедичне тренування тощо) є не лише засобом відновлення фізичної функціональності організму, а й інструментом збереження психоемоційної стабільності, формування мотивації до активного життя та соціальної інтеграції. Фізична активність під час посттравматичної реабілітації сприяє прискоренню адаптації до нових фізичних умов, відновленню моторики, покращенню кардіо-респіраторних функцій та зниженню ризиків вторинних ускладнень. З огляду на це, *реабілітаційні напрями фізичної культури мають бути інтегровані до системи національної безпеки задля підтримання функціональної стійкості держави в умовах війни.*

В цих умовах також виникає об'єктивна потреба в нормативному закріпленні ролі фізичної культури в національній системі реабілітації як одного з елементів забезпечення функціональної стійкості держави під час тривалого воєнного навантаження. Ідеться про розроблення державних і муніципальних програм післятравматичної реадaptaції із визначенням фізичних тренувань як обов'язкового компонента комплексної допомоги постраждалим. Також необхідним є розширення мережі реабілітаційних центрів із належною інфраструктурою для реалізації програм фізичної реабілітації на всіх рівнях територіальної організації.

Наукове обґрунтування інтеграції фізичної культури в систему реабілітації базується на положеннях Конституції України про охорону здоров'я та права на реабілітацію постраждалих осіб, на нормах Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [8] та державних стратегіях національної стійкості. Фізична активність визнана однією з ключових складових комплексної реабілітації, що сприяє відновленню фізичних функцій, психоемоційної рівноваги та соціальній адаптації осіб із втратою функціональних можливостей.

З урахуванням зазначеного до Закону України «Про фізичну культуру і спорт» доцільно, на нашу думку, внести доповнення у вигляді окремої Статті ***

«Фізична культура в системі реабілітації осіб, постраждалих унаслідок збройних конфліктів».

«Фізична культура є складовою частиною комплексної медико-соціальної реабілітації осіб, які зазнали поранень, травм чи інших ушкоджень здоров'я внаслідок воєнних дій.

Реалізація заходів фізичної реабілітації здійснюється через державні, регіональні та місцеві програми, що передбачають організацію фізичних тренувань, запровадження лікувальної та адаптивної фізичної культури, проведення спортивно-реабілітаційних заходів.

Кабінет Міністрів України встановлює порядок розроблення й виконання програм фізичної реабілітації, визначає вимоги до інфраструктури реабілітаційних центрів та до кваліфікації фахівців у сфері лікувальної фізичної культури та ерготерапії».

З метою забезпечення доступності реабілітаційних послуг фізичного спрямування на місцевому рівні обґрунтовується необхідність визначення в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [9] окремої компетенції органів місцевого самоврядування щодо організації заходів із фізичної реабілітації громадян, що має бути закріплена шляхом доповнення **статті *** «Повноваження в галузі охорони здоров'я»** новим пунктом такого змісту:

«Організація та сприяння розвитку реабілітаційних заходів із використанням засобів фізичної культури для осіб, постраждалих унаслідок збройних конфліктів, створення умов для їх фізичної реадaptaції та соціальної інтеграції».

Підготовка фахівців із фізичної реабілітації повинна бути складовою освітньої політики держави. Мають бути встановлені відповідні кваліфікаційні стандарти, розроблені навчальні програми

для спеціальностей «фізична терапія», «лікувальна фізкультура», «ерготерапія», у яких повинні бути враховані особливості травмувань, отриманих в умовах бойових дій, специфіка роботи з різними категоріями постраждалих, зокрема з особами з комплексними ураженнями.

Фізичну реабілітацію в системі національної безпеки слід розглядати як частину забезпечення людського потенціалу, необхідного для відновлення економіки, підтримання обороноздатності та розвитку суспільства в постконфліктний період. Її віднесення до елементів критичної інфраструктури держави виправдане з огляду на міжнародні підходи до забезпечення національної стійкості та відповідно до безпосередньої залежності обороноздатності держави від рівня фізичної та психологічної реабілітації її громадян.

Підводячи проміжний **висновок**, маємо зазначити, що з позиції публічного адміністрування, фізичну культуру в умовах особливого періоду слід розглядати як ключовий об'єкт державної політики, що потребує цілісного, науково обґрунтованого управління з боку держави. При цьому, на нашу думку, доцільно запровадити багаторівневу модель реалізації повноважень: національний рівень – у частині стратегічного регулювання, гарантування прав громадян на заняття фізичною культурою та спортом, формування відповідної правової бази; місцевий рівень – через механізми делегування повноважень органам місцевого самоврядування для реалізації територіальних програм розвитку, створення інфраструктури, кадрового забезпечення, організації спортивно-масових заходів [10, с. 116].

Саме тому ця сфера повинна мати чітко визначений правовий статус як сегмент критичної інфраструктури в умовах особливого періоду, що передбачає:

- унормування права громадян на фізичну активність як базового елементу загального права на здоров'я;
- розширення юридичних підстав для фінансування й програмного забезпечення фізкультурно-оздоровчих ініціатив;
- правову охорону освітньої, реабілітаційної, мобілізаційної складових фізичної культури;
- віднесення спортивно-патріотичних програм до системи правових механізмів забезпечення національної єдності та сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Годзь В.О. Роль фізичної культури і спорту у патріотичному вихованні молоді. *Збірник наукових праць. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка*, 2014. С. 237–239. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4364/1/Godz.pdf>.
2. Оніщук Л.М. Особливості національно-патріотичного виховання студентської молоді засобами фізичної культури і спорту. *Фізична культура в університетській освіті: світова практика та сучасні тренди: мат. міжнар. наук.-практ. конф. 13 квітня 2023 року*. Дніпро. С. 123–126.
3. Завальнюк О. Фізична культура і спорт в структурі патріотичного виховання особистості. *Вища освіта України*. № 1. 2015. С. 65–70.
4. Тимчик М.В. Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи: автореф. дис. на здобуття наук. ст. к.п.н. : 13.00.07. Київ. 2011. 21 с.
5. Фізичне виховання військовослужбовців: навч. посіб. / М.Ф. Пічугін, Г.П. Грибан, В.М. Романчук [та ін.]; за ред. Г.П. Грибана. Житомир: ЖВІ НАУ, 2011. 820 с.
6. Мельник С.М., Радченко К.М., Куртов А.І., Яременко Ф.В. Фізичне виховання військових юристів: навчальний посібник. Харків: ВЮФ НЮУ, 2018. 130 с.
7. Каракуця А., Самсоненко Я., Матющенко С. Відмінність фізичного виховання у воєнний час військовослужбовців та цивільних осіб. *Фізична культура і спорт. Виклики сучасності: тези III наукової конференції (1–2 грудня 2023 р., м. Харків)*. Харків, 2023. С. 80–83.
8. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 3 грудня 2020 року № 1053-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 8. Ст. 59.
9. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>.
10. Бугуйчук В.В., Макешина Ю.В. Спорт і особа в сучасній культурі України (теоретичний аспект). *Гуманітарний журнал*. 2009. № 3–4 С. 113–118. URI: <https://core.ac.uk/download/pdf/48399394.pdf>.